

BELLETEN

Cilt: LXXI

Nisan 2007

Sayı: 260

KÜLTEPE METİNLERİNDE GEÇEN *amūtu(m)* ÜZERİNE

SEDAT ERKUT*

1983 yılında Doktor unvanı aldığımız tezin konusu **Çivi Yazılı Boğazköy Tabletlerine Göre Hititler Devrinde Demir** idi. Bu çalışmayı yaparken Hitit öncesi dönem de doğal olarak ilgi alanımıza giriyordu.

Asur Ticaret Kolonileri çağında *amūtu(m)* ve onun sinonimi kabul edilen -muhtemelen bir işlem den sonra elde edilen- *aši'u(m)*'un demir ya da onun türevleri olabileceği görüşü kimi bilim adamlarınca benimsenmişti. Örneğin; K.Balkan, soru işaretiyle bile olsa "Kultepe'de ele geçen demir cürufuna *amūtu*'dan artakalan" olarak söz etmekteydi¹.

Hocam E.Bilgiç bu konuya çok daha önce açıklık getirmişti. Söz konusu maddelerin demir olamayacağını Goetze'ye dayanarak kesin olarak belirtmiştir². "Madem *parzillu* Akadca'da demir için var olan sözcüktür, o halde bu konuda yeni sözcük bulmaya çalışmak anlamsızdır." diyor. Ayrıca aynı makalesinde altundan daha değerli bir metal olan platin'in teknik nedenlerden ötürü o devirde üretilemeyeceğini savunmaktadır.

Doktora çalışmamız sırasında *amūtu*'nun demir olmadığı konusu bizce kesinleşmişti. Doktora çalışmalarımız zamanından beri *amūtu* ve *aši'u*'un günümüzdeki karşılıklarının ne olacağı zihnimizi hep meşgul etti. Biz bu

* A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ K.Balkan, *Kanış Karumu'nun Kronolojisi*, (1955) s.21.

² E.Bilgiç, "Asurca Vesikalara Göre Etilerden Önce Anadolu'da Maden Ekonomisi", *Sumeroloji Araştırmaları, 1940-1941*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yıllık Çalışmaları Dergisi'nin 1. sayısından ayırbaşım, 1941, s.58 vd.; biz burada E. Bilgiç'ten önce yapılan çalışmaları altnot olarak vermedik. İsteyen araştırmacı E. Bilgiç'in söz konusu makalesinden onun verdiği kaynaklara ulaşabilir.

maddenin metal olamayacağını değerli bir taş olabileceğini düşünüyorduk. C.Günbattu ile yaptığımız bir söyleşide ikimiz de *amūtu*'nun metal olmayacağını değerli bir taş olabileceği görüşünde birleştik. Biz de böyle düşündüğümüz için tetiklendik. Biriktirdiğimiz yayımlanmış Kültepe malzemesi üzerine odaklandık. Meslektaşımız C.Günbattu ve Asiriolog meslektaşlarımız da malzeme ve fikir bakımından yardımcı oldular ve bu çalışma ortaya çıktı.

E.Bilgiç diyor ki: "*amūtu* Kapadokya vesikalarında altundan beş misli daha pahalıdır. *Rimuş*'un Sumerce-Akadca kitabesinde Sumerce AN.NA (kalay) Akadça paralelinde *amūtu*'nun Sumerogramı olan KÜ.AN geçmekte ve bundan bir statü yapıldığı bildirilmektedir. Amarna çağı mektuplarında *amūtu*'dan yapılmış bir şişenin (*Iahannum*) Mitanni kralı *Tuṣratta*'dan Mısır kralı III. *Amonofis*'e hediye edildiği anlaşılıyor".

E.Bilgiç'in bildirdiğine göre Kültepe metinlerinde parça parça toplanıp, altundan beş misli değerli olan bu madde eritiliyordu. Eritme işleminde ağırlığından kaybetmekteydi (cüruf). E.Bilgiç'in ifadesi aynen şöyledir: 1 mana *amūtu* eritildikten sonra $2/3$ *şiklum* miktarında, daha küçük kıymette *amūtu kişrum* = *Amutu* cürufu?. Daha anlaşılır biçimde şöyle ifade edilebilir: Anadolu içlerinden toplanmakta, eritirken ve anlaşılamayan diğer bir ameliye (*i-na ši-ra-tim*) esnasında ise 4 *şiklum* daha eksilmektedir.

İlgili metin CAD Ş s.102 (1962)'de şöyle deniliyor: Şarāpu: to refine (metals by firing) : (1 mana) amūtam is-ru-up-ši-ma $2/3$ GÍN kisrum ēliam lu ina ṣa-ra-pi-im lu ina ši-ra-tim mutae 4 GÍN e-ta-x-a: (İngilizcesi) He refined the *amūtu*- metal and a lump (weighing) two-thirds of a shekel came out (of the kiln, either through the refining or through the... (there occurred) a loss of four shekels .: (Türkçesi) O *amūtum*'u rafine etti ve fırından bir şeqel'in $2/3$ 'ü parça yumru çıktı, ya rafine edilmesinden dolayı ya da... ..(Orada) 4 şeqel azaldı (kayıp oldu) (CCT 4 4a:38 ve 41) (şiratim 41. satırda geçiyor).

(Bilgi için ağırlıklar: $2/3$ şiklum \pm 6-7 gr., 4 şiklum 30 gr.'dir.)

E.Bilgiç *amūtu*'nun Hatti'den satın alındığını ve ticaretinin gizli olarak yapıldığını bildiriyor.

Öte yandan *amūtu*'nun alım satımının *Kuşşara* sarayının tekelinde olduğunu bildiriyor. E.Bilgiç'in makalesinden anlaşıldığına göre kalay ile

amūtu arasında sıkı bir ticari ilişki söz konusudur. Son olarak *amūtu*'dan yüzük yapıldığı bildirilmektedir³.

H.Sever'in yukarıdaki bilgiler dışında aşağıda adresini verdiğimiz bildirisinde ki bizim için önemli saptamaları şöyle: *amūtu* gümüşten 90 misli değerlidir.

Bir metin yerinde "demirci ile, ufalanmış *amūtu* için ikişer buçuk *šeqel* mamul altın karşılığı anlaştığını" belirtiyor.

Öte yandan *amūtu* 'dan yapılmış gerdanlık söz konusudur⁴.

S.Çeçen *amūtu* üzerine kapsamlı çalışmasını sunduğu makalesinde KÜ.AN'ın *amūtu* ile aynı olduğunu pekiştiriyor. Ayrıca *amūtu*'dan yapılan objeleri belgeleyerek şu biçimde sergiliyor: Çeçen'in makalesinin ilgili kısmında "Bu madenden yüzük süslemelerinde ve kadın ziynet eşyalarından olan iğneliklerin baş kısmında kullanıldığı biliniyordu. Elimde bulunan yeni bir vesikada bu madenin yüzükte kullanılırken halka şeklinde altın sarılarak zenginleştirildiği görülmektedir. Bunları destekleyen yeni metin yerlerine de sahibim. Bu eşyalar dışında *amūtu*'nun taç olarak da kullanıldıkları ilk defa görülmektedir."⁵ diyor.

Diğer yandan C.Günbattu Koloni Çağı'nın önemli bir belgesi olan Kt.n/k 504 no'lu tablettten önemli bir noktayı belirtmiştir. Söz konusu belgede 'Kral ve Kraliçe tutuklunun salıverilmesi için, düşmanları *Tawiniya* kralı ile ilişkisi olan ve kendileri aleyhine bazı faaliyetlerde bulunduğundan söz ettikleri diğer bir şahsın teslim edilmesini; bu yapılmaz ise, kendilerine 1 mina *amūtu* veya 10 mina altın verilmesini istemişlerdir. Nihayet, bu şartların yerine getirilmemesi ve *Tawiniya* kralına hizmet etmekle itham edilen kimsenin adının açıklanmaması durumunda, *Assur-taklaku*'nun öldürüleceğini bildirmişlerdir.⁶

³ H. Sever, "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (M.Ö.1970-1750) Anadolu Dışına Çıkışı Yasaklanan Bazı Madenler", XII. Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara, 12-16 Eylül 1994, T.T.K. Yayını, 1999, s.92 vd.

⁴ H. Sever, "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (M.Ö.1970-1750) Anadolu Dışına Çıkışı Yasaklanan Bazı Madenler", XII. Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara, 12-16 Eylül 1994, T.T.K. Yayını, 1999, s.92 vd.

⁵ S.Çeçen, "Kaniş Karumu'nun Diğer Karum ve Wabartumlar'a "KÜ.AN" (*amutum*) ile İlgili Önemli Talimatları", *Belleten*, Sayı 231, 1997, s.220 vd.

⁶ C. Günbattu, "Eski Anadolu'da 'Su Ordalı'", *Archivum Anatolicum*, Vol 4, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi, Ankara, 2000, s.77-88.

Buradan en azından 1 mina *amūtu*'nun 10 mina altın ile eş değer olabileceği düşünülebilir.

Meslektaşım Şerife Yılmaz *amūtum* ile ilgili yaptığı çok kapsamlı çalışmada üç adet tablet işlemiştir. İlk iki tablet *amūtum* ile ilgili pek bir şey kazandırmamaktadır. 3. tablet Kt.j/k 623(161-611-64)'dir. Bu tablet önemli olabilir. Ancak bazı okuma zorluklarından dolayı bir sonuç çıkmamaktadır⁷. Bu tablet yeniden ele alınmalıdır; değerli meslektaşım bu belgeden muhtemelen güzel sonuçlar çıkaracaktır.

Son olarak İ. Albayrak'ın *amūtum* için bana yan çıkan önemli bir ifadesi var 'kıymetli bir maden veya taş' demektedir"⁸.

S.Ö.Savaş'ın kitabının 42. sayfasında "2) Hitit Devri Yazılı Belgelerinde Madenler ve İşlevleri" başlığının alt başlığında "a) Başlıca madenlerin 3 dildeki karşılıkları" yer almakta bu çizelgede şöyle bir eşitlik söz konusudur: AN.BAR GE₆/KÜ.AN (Sumerce) *AMŪTU=AŠI'U* (Akadça) meteor demiri/platin (Anlam) olarak verilmekte. Buradan sanki Hitit metinlerinde *AMŪTU* ve *AŠI'U* geçiyor izlenimi uyanmakta. Bilindiği gibi Hitit çiviyazılı belgelerinde hiçbir zaman söz konusu Akadça sözcükler geçmemektedir⁹.

Çoğunlukla Koloni çağı belgelerinde geçen Akadça *amūtu(m)*'un Hitit metinlerinde geçen Sumerce olası karşılığı bizce (NA₁)DUH.ŠŪ.A (Quarz?, Bergkristall?, Diorit?)'dir¹⁰. Bu maddenin Hititçesi olasılıkla *parashi/a'*'dir¹¹.

Sonuç olarak söz konusu maddenin günümüzde orta derecede değerli taş olan, 6-6,5 sertliğinde ve 600 santigrat derecede eritilip şekillendirilebilen, kalıba dökülebilen ülkemizde bolca bulunan *AMETEIS* (*kuvars, kaya kristali, dağ kristali*) ile söz konusu *amūtu(m)*'un aynı madde olduğunu öne sürüyoruz.

Yukarıda adını belirttiğimiz bu Sumerce ve Hititçe iki sözcüğün çivi yazılı Hititçe belgelerdeki durumunu ve arkeolojik görsel belgeleri en kısa zamanda yayımlayacağız.

⁷ Ş.Yılmaz, "KÜ.AN (amutum) Maden İle İlgili 3 Yeni Belge", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1999 Yılı*, s.158-163.

⁸ İ.Albayrak, *Kültepe Tabletleri IV*, T.T.K. Yayını, 2006, s.166

⁹ S.Ö.Savaş, *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Anadolu'da (İ.Ö. 2. Bin Yılında) Madencilik ve Maden Kullanımı*, T.T.K.Yayını, 2006, s.42 vd.

¹⁰ C.Rüster,E.Neu, *Hethitisches Zeichenlexikon*, StBoT Beiheft 2, 1989, no.164.

¹¹ A.M.Darga, *Hitit Sanatı*, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, 56, 1992, s.111.